

Rhetorical Devices In Modern Hebrew Poetry: An Applied Study Of Selected Poems

Asst. Lect Ayat Salim Jodah¹, Asst. Lect Zainab Abbas Fadhel

¹Department of Hebrew Language, Baghdad University-college of Language

² Department of Comparative Religions, Baghdad University-college of Islamic sciences

zainab.abbas@cois.uobaghdad.edu.iq

Received Dec.11, 2025

Revised Dec 11, 2025

Accepted Dec 12, 2025

Online Jun.1, 2026

ABSTRACT

This research aims to study rhetoric and its methods in selected examples of Modern Hebrew poetry, in order to reveal the style employed by the poet and the aesthetic structure he uses to express his ideas and artistic messages. The importance of this research stems from the fact that rhetoric is an essential tool for understanding literary texts, especially poetry, which is characterized by its density of expressive images and richness of meaning. The study adopted a descriptive-analytical approach by analyzing selected poems by Jewish poets in order to reveal the most prominent rhetorical devices used, such as simile, metaphor, metonymy, repetition, and others, while explaining their role in clarifying meaning and highlighting the aesthetics of the text. It also sought to highlight how these tools are used to persuade and enrich poetic texts, as their selection varies from one poet to another. The research concluded that rhetoric is an artistic tool that combines aesthetic and semantic dimensions and contributes to the formulation of the identity of the poetic text. It is not limited to words, but goes beyond them to the meanings, images, and metaphors that make the text more effective and persuasive. Thus, rhetoric manifests itself as an art that blends essence (meaning) and aesthetic form (rhetorical formulation), giving the text power of expression and depth of impact.

Keywords: : Rhetoric, Modern Hebrew Poetry, Rhetorical device, Selected poems, Metaphor

الوسائل البلاغية في الشعر العبري الحديث: دراسة تطبيقية في قصائد مختارة

م.م. آيات سالم جوده، 1 م.م. زينب عباس فاضل 2

كلية اللغات/1 قسم اللغة العبرية، جامعة بغداد

قسم الاديان المقارنة جامعة بغداد/ كلية العلوم الاسلامية 2

zainab.abbas@cois.uobaghdad.edu.iq

الملخص

يهدف هذا البحث إلى دراسة البلاغة ووسائلها في نماذج مختارة من الشعر العبري الحديث، وذلك للكشف عن الأسلوب الذي يوظفه الشاعر والبنية الجمالية التي يعتمدها في التعبير عن أفكاره ورسالته الفنية. وتنبع أهمية البحث من كون البلاغة أداة أساسية لفهم النصوص الأدبية، ولا سيما الشعر الذي يتميز بكثافة الصور التعبيرية وثرأ المعاني. اعتمدت الدراسة المنهج الوصفي-التحليلي بتحليل قصائد مختارة لشعراء يهود، من أجل الكشف عن أبرز الوسائل البلاغية المستخدمة مثل التشبيه، الاستعارة، الكناية، التكرار وغيرها، مع بيان دورها في توضيح المعنى وإبراز جماليات النص. كما سعت إلى إبراز كيفية توظيف هذه الأدوات في الإقناع وإغناء النصوص الشعرية، إذ يختلف اختيارها من شاعر إلى آخر. وخلص البحث إلى أن البلاغة تمثل أداة فنية تجمع بين البعد الجمالي والدلالي، وتسهم في صياغة هوية النص الشعري. فهي لا تقتصر على الألفاظ، بل تتجاوزها إلى ما تحمله من معاني وصور واستعارات تجعل النص أكثر تأثيرًا وإقناعًا. وبذلك تتجلى البلاغة بوصفها فنا يمزج بين الجوهر (المعنى) والشكل الجمالي (الصياغة البلاغية)، بما يمنح النص قوة في التعبير وعمقًا في التأثير.

البلاغة، الوسائل البلاغية، الشعر العبري الحديث، قصائد مختارة، الاستعارة

האמצעים הרטוריים בשירה העברית המודרנית: מחקר יישומי בשירים נבחרים

תקציר

המחקר הזה שואף לבחון את הרטוריקה ואמצעיה במבחר דוגמאות מן השירה העברית, במטרה לחשוף את הסגנון שבו משתמש המשורר ואת המבנה האסתטי שעליו הוא מסתמך בהבעת רעיונותיו ומסריו האמנותיים. חשיבות המחקר נובעת מן העובדה שהרטוריקה מהווה כלי יסודי להבנת טקסטים ספרותיים, ובייחוד השירה המתאפיינת בצפיפות של דימויים עשירים ובשפע של משמעויות. המחקר התבסס על השיטה התיאורית-האנליטית, באמצעות ניתוח שירים נבחרים של משוררים יהודים, במטרה לחשוף את האמצעים הרטוריים הבולטים שבהם נעשה שימוש, כגון דימוי, מטפורה, קינויה, חזרה ואחרים, תוך הצגת תפקידם בהבהרת המשמעות ובהדגשת יופיו של הטקסט. כמו כן, המחקר ביקש להדגיש את אופן השימוש בכלים אלה לצורך שכנוע והעשרת השירה, כאשר בחירתם משתנה ממשורר למשורר. המחקר העלה כי הרטוריקה מהווה כלי אמנותי המחבר בין הממד האסתטי לממד הסמנטי, ותורמת לעיצוב זהותו של הטקסט. הרטוריקה איננה מסתפקת באוצר המילים בלבד, אלא חוצה אותו אל המשמעויות, הדימויים והמטפורות שהופכים את הטקסט למשכנע ובעל השפעה רבה יותר. בכך מתגלה הרטוריקה כאמנות המשלבת בין המהות (המשמעות) לבין הצורה האסתטית (הניסוח הרטורי), מה שמעניק לטקסט עוצמה ביטויית ועומק השפעה.

מילות המפתח: רטוריקה, האמצעים הרטוריים, השירה העברית המודרנית, המטפורה.

הקדמה:

השיר נחשב אחד הצורות הספרותיות החשובות ביותר המבטאות את הרגש האנושי. השירה העברית, מאז ראשית דרכה ועד לעת החדשה, שיקפה את התמורות הרעיוניות, החברתיות והתרבותיות שעברו על החברה העברית. עם התפתחות החיים התרבותיים והפוליטיים של היהודים במאות התשע-עשרה והעשרים,

התבלטה השירה העברית החדשה כאמצעי לביטוי זהות, שייכות וחיפוש אחר משמעות לנוכח השינויים ההיסטוריים המהירים.

האמצעים הבלשניים-רטוריים מהווים מרכיב חשוב בבניית הטקסט השירי, שכן הם מעניקים לשיר את כוח הביטוי וחושפים את יצירתיותו של המשורר בשימוש בשפה להעברת משמעות באופן אמנותי ומשכנע. אמצעים אלה מגוונים- בהם דימוי, מטפורה, מטונימיה, ניגוד ועוד - ותורמים לעושר האסתטי והסמנטי של הטקסט.

לאור זאת, מחקר זה מבקש לבחון את האמצעים הרטוריים בשירה העברית החדשה באמצעות ניתוח דוגמאות נבחרות משירי משוררים שונים, ביניהם: מרדכי אבי שאול, אברהם חלפי ואנדה עמיר. המחקר מתמקד באופן שבו משוררים אלה עושים שימוש באמצעים הרטוריים, וכן בחשיפת הקשר בין הצורה הרטורית לבין התוכן האנושי, הלאומי או הדתי בשירה העברית החדשה.

חשיבותו של מחקר זה נעוצה בשאיפתו להבליט את ההיבט האסתטי והלשוני בספרות העברית, ולהאיר את מאפייני היצירתיות הבלשנית בשירה העברית החדשה. כמו כן, מטרת המחקר לתרום להרחבת תחום העיסוק בחקר השירה העברית החדשה, באמצעות בחינת השימוש באמצעים הרטוריים השונים.

חשיבות המחקר

חשיבותו של מחקר זה נעוצה בהבלטת ההיבט הרטורי והאסתטי בשירה העברית החדשה, ובחשיפת תפקידם של האמצעים הרטוריים בביטוי הסוגיות הרעיוניות והאנושיות אצל המשוררים העבריים החדשים.

שאלות המחקר

1. מהם האמצעים הרטוריים הבולטים שבהם השתמשו המשוררים העבריים החדשים בשיריהם?
2. כיצד תרמו אמצעים אלה לבניית התמונה השירית ולהעמקת המשמעות?

בעיות המחקר

על אף ריבוי של העבודות שעסקו בשירה העברית החדשה בהיבטיה ההיסטוריים, הרעיוניים והלשוניים, המחקרים שעסקו במבנה הרטורי והאסתטי שלה עדיין מועטים.

השירה העברית החדשה, על שלל דימויה, מטפורותיה וסמליה, משקפת שינוי ברור בטעם ובסגנון שבין הישן והחדש.

כיצד אפוא עשו המשוררים העבריים החדשים שימוש באמצעים הרטוריים בשיריהם כדי לבטא את ענייניהם הרעיוניים, האנושיים והאסתטיים? 2. כיצד תרמו אמצעים אלה לבניית התמונה השירית ולהעמקת המשמעות?

מטרת המחקר

מטרת מחקר זה היא לנתח את האמצעים הרטוריים בשירה העברית החדשה באמצעות מחקר יישומי של שירים נבחרים, במטרה לחשוף את הסגנונות האמנותיים והאסתטיים שבהם משתמשים המשוררים לביטוי רעיונותיהם ורגשותיהם האנושיים, הלאומיים והדתיים.

השירה העברית המודרנית

השירה העברית המודרנית מייצגת את השלב השלישי בסדרת ההתפתחויות של השירה העברית, שעברה שלושה שלבים. השלב הראשון מתחיל בשירה העברית העתיקה, המגולמת דרך הברית הישנה. השלב השני של השירה העברית הוא ימי הביניים. בתקופה שקדמה לו, השפה העברית נכנסה לתרדמת חורף ארוכה, והשירה העברית התאפיינה במגושות ובכישלון השפה לעמוד בקצב סגנון השירה נעו בין שירה דתית, שירת אהבה, שירת אלגה ושירת טבע (عبدالسميع, رافت, 2004: 1-3).

השירה העברית המודרנית החלה עם ראשיתה המוקדמת של תנועת ההשכלה. מבקרים וסופרים חלוקים בדעתם לגבי זיהוי הסימנים הראשונים של השירה העברית המודרנית. יש הסבורים שזה התחיל בכתיב של משה חיים לוצטוב, שהוא, בעוד שאחרים סבורים שזה התחיל עם משה מנדלסון (مجد, 2021: 647-648).

הספרות העברית המודרנית, על פי שמעון הלקין, היא ביטוי יוצא דופן של השינויים שחלו בחייהם של יהודים. הוא מדמה אותה למראה המשקפת את תולדות החיים היהודיים, על צערם ושמחתם, וגם מתארת את מצבם החברתי והפוליטי. השירה העברית המודרנית נחשבת לגשר דרך היהדות, מתחום המחויבות למודלים מורשתיים ומסורתיים ועד לחיקוי מודלים מערביים, ותיעוד של שלבי התפתחות המנטליות היהודית, החל מהופעתה מחושך החברות המבודדות בגטו ועד להשפעתה על ידי מגמות ודוקטרינות ספרותיות אירופאיות. לכן, הוא מגדיר את תחילתה של השירה העברית המודרנית במאה השמונה עשרה, כאשר היהדות העולמית פרשה את תוכניתה להקים מולדת לאומית משלה (عبدالفتاح, 1983: 24).

הריטוריקה

נראה כי המונח רטוריקה לא היה מוכר בכתבים עבריים-שכן הוא לא הופיע בפסקאות התנ"ך-ונכלל בכתבים לאחר תרגום ספרו של אריסטו בימי הביניים. היהודים וגם הערבים אימצו את המונח והכירו אותו בספריהם הלשוניים, מבלי להשתמש בו בלבד, מה שגרם לאבן עזרא לאשר באומרו "מלאכת המליצה נקראת ריטוריקה אצל היונים" כלומר, אמנות הרטוריקה, המכונה רטוריקה מהיוונים, כמו גם תרגומה לעברית, אנו מוצאים שהשפה העברית עברה את המונח, כלומר, העבירה אותו באותיות עבריות, כך שהפך ל(הרטוריקה) עם תרגומו לעברית (خلف, 2022: 7).

אריסטו הגדיר את הרטוריקה היא הכושר לגלות את דרכי השכנוע האפשריות ביחס לכל עניין (אריסטו, 2002: 50).

Brooks & Warren (1970) מגדירים "רטורקה" כ"אמנות השימוש בשפה בצורה יעילה". פרלמן (1984) כותב כי הרטוריקה היא "אמנות שידול הדעת ושכנוע הבריות" (קיים, אבו-פנה, 2002: 439). הרטוריקה היא סגנון השכנוע דרך השפה. אמנות זו מתארת את האמצעים שיכול בהם בן-אדם להשתמש כדי להעביר רעיון בדרך המתאימה מאד לשכנוע בן אדם אחר. אנחנו נהוגים להתייחס לרטוריקה כמו האמנויות, אך בהגדרה הקלאסית היא כוללת את כל סוגים הידועים לשכנוע-מול כהל כמו גם מול פנים אל פנים וגם בכתב (אלעתבי, 2015: 317). הרטוריקה היא אמנות השפה כדי לשכנוע את הקהל בכל תחום נתון, וזה מדגים את היכולת של הכותב להבין את תפקיד הקהל ואת תגובותיו. יתר על כן, אסטרטגיה זו משתמשת וכרוכה במיומנויות של ניתוח והערכה לטקסטים רק להבין את הטקסטים האלה, במילים אחרות, הרטוריקה אינה מספקת שיטות תיקון בכתיבה, אלא היא נותנת לכותב כלי מועיל ליצירת המשפטים, ולבנות המשמעויות בצורה יעילה (גאסם, פאסם, 2023: 252).

האמצעים הרטוריים

לנדאו (1988) כותבת כי הרטוריקה לגוניה מרכזת בתוכה את רוב אמצעי השכנוע הלשוניים (רם לא את כולם). בעקבות אריסטו היא מחלקת את העיסוק הבלשני ברטוריקה לשני תחומים מרכזיים: רטוריקה סגנונית/ריגושית, הפונה אל הרגש, וכוללת אמצעי שכנוע לוגיים ופסבדו-לוגיים, שמרביתם מתחום חקר השיח (קיים, אבו-פנה, 2002: 440). במחקר זה אנו עוסקים ברטורקה סגנונית/ריגושית אשר כוללת את האמצעים הבאים:

המטפורה: היא מעתק סמנטי, שתוצאתו קישור של מושג חדש אל מסמן קיים. המניע לתהליך הזה הוא דמיון מסוים שבין המסומן המקורי למסומן החדש. ברטוריקה הקלסית מציין המונח מטפורה שימוש זמני במלה במשמעות אחרת (ניר, 1989: 38).

המטונימיה: המטונימיה היא מעתק סמנטי הנוצר באמצעות העתקת הדיבור מהדבר שאליו מתכוונים אל דברים הקרובים לו במציאות או הסמוכים לו במחשבתנו, והנתפסים משום כך כמייצגים אותו (דינגוט, בן-שחר, 1990: 96).

החזרה: החזרה היא אותה מילה, או אותו שורש, חוזרים בסמיכות מקום בשיר באותה משמעות בסיסית (אליצור, 2004: 143). החזרות הן כלי בידי המוען להציג את דבריו בצורה בולטת או מכוונת כדי לשכנע את הנמען שאולי טרם גיבש דעה נחרצת בעניין הנדון (עמנואל ואחרים, 2006: 57).

הניגוד: הניגוד מציין יחסים סמנטיים בין מומחים בעלי משמעות הפוכה או מנוגדת. קיימים סוגים שונים של ניגודים:

-ניגוד מוחלט: ניגוד מוחלט מתבטא בכך, ששליטת אחד האיברים במבע כלשהו, מחייבת את הקיום של בן-זוגו, לדוגמה: חי $\neq$ מת

ניגוד רצף: המילים נמוך מציינים ניגודי רצף או ניגודי דרגה, לדוגמה: הם ≠ קר
ניגודים הפיכים: זהו ניגוד סמנטי הקיים בין זוגות מלים, שהיחס שביניהם הוא של ראי, כלומר מושג א
"הוא הצד השני של המטבע" ביחס למושג ב, אך בכיוון מנוגד, לדוגמה: פותח ≠ סוגר (ניר, 1989: 93-94).

אנטייתזה (הקבלה): אנטייתזה פירושה המילולי הוא "ההפך" - בדרך כלל ההפך מאמירה, מושג או רעיון.
ככלי רטורי, אנטייתזה מצמידה רעיונות מנוגדים לחלוטין או במבנה דקדוקי מקביל (Aggarwal,)
(Ganguli, 2022: 53).

שאלות רטוריות: שאלה שהתשובה עליה ידועה מראש. נשאלת לצורך הדגשה ולא לצורך קבלת תשובה
(בן דוד, 2018: 10).

הדימוי: הדימוי השוואה מפרשת בין שני דברים באמצעות "סמן דימוי", כגון "כ-", "כמו", "דומה ל-",
הדימוי ה"סגור" מפרש מהו הבסיס להשוואה, הדימוי ה"פתוח" אינו מפרש אותו (זנדבנק, 2002: 268).
הסמל: דימוי הוא סוג של לשון ציורית. דימוי משווה בין שני דברים מתחומים שונים. בדימוי יש לזהות שני
מרכיבים: הדומה והמדומה. הבסיס להשוואה הוא תכונה משותפת לשניהם, או פעולה, יחס או מראה
משותף לשניהם (בן-דב, 2004, 223).

האנשה: תופעת האנשה היא בין התופעות הרטורית החשובות. מטרת האנשה היא מתעניינת בנושא
משיכת את תשומת לבו של הקוראים ליצור עניין וגירוי: להרשים להפתיע (ליפקין, 2006: 87).
האירוניה: האירוניה אצל אריסטו היא שימוש חמקמק בשפה שהיא סוג של רטוריקה, במילים אירות,
הדובר אומר את ההפך ממה שהוא מתכוון. באשר למילון אוקספורד, מציין כי אירוניה פירושה להתחבא
תחת מראה מטעה ולהעמיד פנים, בורות מופיעה בכוונה תחילה (نجدت, راضي, 2022: 324).

דוגמאות נבחרים משירה העברית

בפרק זה דנו במשוררים ובשיריהם וניתחנו אותם מנקודת מבט רטורית.

1-מרדכי אבי-שאול (1898–1988)

מרדכי אבי-שאול נולד בעיר באיה מארה שברומניה ב-17 במאי 1898 למשפחה דתית. הוא התחנך בבית
ספר דתי ולאחר מכן במכון למורים. במהלך מלחמת העולם הראשונה שירת בצבא האוסטרו-הונגרי, ולאחר
מכן עסק בעיתונות ובהוראה.

בשנת 1921 עלה לארץ ישראל, והתיישב תחילה בירושלים, שם למד באוניברסיטה העברית והיה בין
תלמידיה הראשונים. בשנות השלושים עבד בעיתונות ובהוראה בתל אביב, ופרסם מאמרים ומחקרים
בספרות עברית ובחינוך.

הוא השתתף בפעילות תרבותית ופוליטית בתקופה שקדמה להקמת מדינת ישראל, ונודע בעמדותיו הסוציאליסטיות וההומניסטיות. כן היה מעורב בחקר הספרות העברית החדשה, ובמיוחד בניחוח השירה העברית ובהיסטוריה של הלשון העברית.

מבין מחקריו הבולטים:

- "משה מיזל – דמותו ופועלו" (1932)
- "עברית לדור" (1945)
- "שירה ותרבות" (1974)
- "ההוויה והיצירה" (1982)

כתביו עסקו בנושאים של זהות יהודית, מוסר, חינוך והשפעת הציונות על התרבות העברית. כמו כן תרגם לעברית יצירות מן הספרות העולמית, ועסק ביחסים שבין האדם, הטבע והדת. במהלך חייו זכה למספר פרסים ספרותיים כהוקרה על תרומתו הרוחנית, ונפטר בתל אביב בשנת 1988.

<https://benyehuda.org/lexicon/01397.php>

להלן שיריו (אגרטלית ונפש) של המשורר מרדכי אבי-שאול עם ניתוח לאמצעים הרטוריים המשמשים בהם בשיר.

אגרטלית ונפש מולדתה אופיר פניקה מצרים

שבו שהם ספיר עריסתה התמה

בעפרות המפרץ ענה התנומה

לערך לה דמות-התנחזו זהב ואש

התעלסו שכורי האמות צלילך בשם מעינות

נפך זכוכית ארשת פלי-פז כפתור

ופרח ירק-עד ותכלת ארגון

תולע-שני יש עוד בחלד ?

סגון שיר ערגה

אבל היכן הציץ הלכן בקצה הערוגה

צל היהלום.

ולמה קדרו פניה?

השנתה בחלום?

הינה עוד שביב אשף?

לחש ... לחש ...

אהבה...אגרטלית, אמרי נא:

מתי אביבי יקדישך?

ציוץ החפץ ומשק פנף – לא תם:

בחדות נפש נמס החשך.

צפריר רות הגאון –

עלה, עלה, עטיף נדיב!

לחש... לחש... לחש...אהבה

ענה סונטה!

סופה בנפש:

פרסטו – – לבה נסקה

נפשה נשא

נפשה אור המים

נצר קים פזמרת רתמים

אש זקב וחול

מזוקקים לפי

כל יכול

השירה מלאה באמצעים לשוניים המביעים יופי, רוח.

הנה פירוט האמצעים הבולטים בקטעים האלה לפי השיר העבריהחדשה:

1 – המטפורה

“התייחדו זהב ואש”

הזהב והאש הם סימנים לטהרה ולהתקדשות – מטפורה לבריאת הרוח או היופי הטהור.

לתיאור תהליך הבריאה הרוחנית או הולדת היופי.

“סופה בנפש” – (מטפורה למצב רגשי סוער).

“לבה נסקה” – , סימן להתלהבות הלב והרגש.

“נפשה אור המים” – מטפורה המשלבת טהרה וזכות.

כדי לתאר רגשות פנימיים בלשון הטבע – תכונה מרכזית בשירה העברית החדשה.

2. דימוי

“נפך זכוכית ארשת כלי פז”

דימוי ישיר הקושר בין טוהר הנפש ובין הברק של הכלים היקרים,

כדי לגשם את הטוהר והצלילות הרוחנית בדימוי מוחשי.

"נצר קיים כזמרת רתמים"

כאן משתמש המשורר בדימוי ישיר כדי לקשור את החיים הרוחניים עם המוזיקה הטבעית, ולהדגיש את רעיון ההתחדשות והנצח האסתטי.

3. האנשה

"ענה התנומה לערך לה דמות"

כאן מוצגת השינה כישות פועלת היוצרת ומעניקה צורה. להעניק אופי מיתולוגי ורוחני לטבע ולתופעותיו.

"נמס החושך" – החושך מתואר כיצור נמס, כלומר מגיב ומשתנה.

"נפשה נשאה" – הנפש עולה כאילו היא ישות בעלת רצון.

זהו סגנון פיוטי המעניק לטבע ולנפש תכונות אנושיות, כדי להחיות את המאבק בין החומר לרוח ולבטא את ההתרגשות הפנימית,

כאילו הטבע עצמו שותף בה.

4_ חזרה

מופיעה בטקסטים כמו:

"לחש... לחש... לחש..."

"אהבה... אהבה..."

החזרה משחקת תפקיד מרכזי ביצירת קצב פנימי מוזיקלי, ותורמת ליצירת הד עמוק אצל הקורא או המאזין. כמו כן, היא מסייעת בהדגשת הרעיון המרכזי של הטקסט, כגון אהבה, לחש או נטייה מיסטית, ומאפשרת בניית תחושה המשקפת את הרגשות הפנימיים וההרמוניה של הדמות או הדובר.

5-שאלה רטורית

— **"האם יש עוד בחלד?"**

שאלה רטורית שמביעה הרהור פילוסופי על נצחיות ותהוות. למטרת עוררות המחשבה, ולא לציפייה לתשובה.

— **"מתי אביבי יקדישך?"**

זו אינה שאלה שמחכה לתשובה, אלא ביטוי לציפייה הקיומית לאהבה.

6-סמל "ירוק-עד, תכלת, ארגמן, תולע-שני"

ארבעת הצבעים האלה — ירוק-עד, תכלת, ארגמן ותולע-שני — נושאים משמעויות רוחניות והיסטוריות:

• **תכלת:** מסמלת את השמים ואת הטוהר.

• ארגמן: מסמלת מלכות ורוממות.

• תולע שני: מסמלת את הדם ואת החיים.

באמצעות צבעים אלה ניתן לראות כיצד היופי הארצי מתקשר אל הקדוש, וכיצד הצבעים מבטאים את הקשר בין האדם לעולם הרוחני.

אש: מסמלת אהבה, השראה ורוח אלוהית.

זהב: מסמל טוהר ושלמות.

חול: מסמל כליון ועולם חומרי.

המעבר הזה — מן האש אל הזהב ומשם אל החול — מבטא את מסע הנשמה מן הגוף אל האור.

2-אברהם חלפי (1904-1980)

משורר ושחקן תיאטרון הקאמרי, גילם בו במשך שנים תפקידים רבים. הוא היה נאסר א-דין, ועוץ לי גוץ לי, אך לא נבהל מתפקידים קטנים במחזות כ'שש נפשות מחפשות מחבר', המלט', 'האישה מן הים' ועוד. גולת-ההכותרת של תפקידיו היתה דמותו של לבלר אקאי אקאביץ' במחזה 'האדרת' לגוגול, שבו הוכיח את עצמו כאחד מגדולי השחקנים על הבמה העברית.

לא רבים מהצופים שחזו בהצגותיו ידעו שהשחקן קטן-הקומה ועצוב-המבט, הרווק הבודד הביישן, הוא גם משורר נפלא, שהיה אהוב על בני גילו – שלונסקי, אלכסנדר פון, נתן אלתרמן ולאחריה גולדברג – ועל חובבי השירה אניני הטעם. בדומה לכמה "משוררים מינוריים", שלא זכו בחייהם לתהילה רבה כמשוררים, התגלה חלפי המשורר לקהל הרחב בעיקר אחרי מותו; ולא במעט, בזכות שיריו שהולחנו בידי מלחינים צעירים כיוני רכטר, מיקי גבריאלוב, אלון אולארצ'יק ויהודית רביץ: צער לי וצער לך', 'השיר על תוכי יוסי', ובעיקר עטור מצחך', שנבחר במשאל בין היוצרים והמוסיקאים כ"שיר היפה ביותר שנוצר בשנות המדינה".

<https://www.habama.co.il/Pages/ArtPerson.aspx?PeopleID=1456>.

להלן שירים (היה היה, לילה ארוך) של המשורר אברהם חלפי עם ניתוח לאמצעים הרטוריים המשמשים בהם בשיריו.

הִיָּה הָיָה

הִיָּה הָיָה מְלֶךְ

שְׁלֵא הָיָה לוֹ מְלָכּוֹת

אֵךְ מָה אֶכְפֵּת וְלָמִי

אִם הָיָה וְאִם לֹא

אֵינְשָׁהּוּ מְלֶךְ שְׁלֵא הָיָה לוֹ מְלָכּוֹת

אֲבָל הוּא הָיָה

בְּאֵמֶת וּבְתַמִּים

וְלֹא יָדַע שֶׁהוּא מְלֶךְ תַּמִּים

הָיָה גַם הָיָה

וְאוֹלֵי גַם לֹא

אָךְ לְמִי זֶה אֶכְפֵּת

וּבְכֹן, יִלְדִים, פְּעַם אַחַת

הָיָה אִישׁ אֶחָד

וְהוּא הָיָה מְלֶךְ אֶחָד אֶז מָה

השיר העברי שכותרו ("היה היה"), היא שיר סמלי שנכתב על ידי המשורר יהודה עמיחי, גם כן, בתוך כוסת שיריו משנות השבעים של המאה העשרים (גלי 9:8, 1978).

השיר "היה היה" עושה שימוש באמצעים רטוריים כגון חזרה, ניגוד, מטפורה ושאלה רטורית וכדומה, כדי לתאר את רעיון האדם כמלך ללא ממלכה – אדם בעל כבוד פנימי, אך כזה שאינו זוכה להכרה בעולם החיצוני.

הסגנון פשוט מבחינה לשונית אך עמוק מבחינה רעיונית, והוא מהווה דוגמה מובהקת לשירה העברית המודרנית, המשלבת בין נרטיב, מיתוס והרהור פילוסופי.

- שאלה רטורית

• הצירוף "אך למי זה אכפת?" מהווה שאלה רטורית – שאלה שאינה מבקשת תשובה, משום שהתשובה ברורה ומובנת מאליה.

• השאלה נועדה להדגיש את תחושת הייאוש והאדישות של החברה כלפי כאבו של הדובר.

• באמצעות השאלה הרטורית יוצר המשורר אפקט רגשי חזק המדגיש את הניכור והבדידות של האדם בעולם חסר רגישות.

והוא ביטוי לחוסר התקווה ולתחושת חוסר הערך, כאשר עצם השאלה מעידה על הידיעה שאין מי שיקשיב או ידאג.

- האירוניה

• האירוניה באה לידי ביטוי בניגוד שבין היותו של הדובר "מלך ללא ממלכה" ובין היותו "אדם ללא ודאות" – ניגוד היוצר אירוניה עדינה, המשלבת כאב עם הומור דק.

השילוב הזה מעניק לשיר טון פיוטי מורכב, שבו הסבל והחיוך מתקיימים זה לצד זה.

התפקוד הרטורי הצגת ביקורת על טבעו של האדם המודרני, המחפש משמעות בעולם משתנה וחסר יציבות.

- מטפורה

דוגמה: "מלך שלא הייתה לו מלכות"

משמעות: מטפורה על האדם שמחזיק בערך או בכבוד עצמי ללא צורך בסמכות או במלוכה אמיתית. המטפורה כאן סימבולית, שכן ה-"מלך" הופך לסמל של האדם, וה-"ממלכה" הופכת לסמל של משמעות או שלמות חסרה.

- ניגוד

• דוגמה: "היה גם היה / ואולי גם לא" — ניגוד ישיר בין "היה" ל-"אולי לא", כלומר בין ודאות לספק. הניגוד הרטורי כאן מדגיש את המאבק בין אמת לאשליה, ובין מציאות לדמיון, רעיון מרכזי בשירתו של עמיחי.

- חזרה

הביטוי "היה היה" חוזר בתחילת הקטעים השיריים, ומשמש ליצירת קצב מיתי, בדומה לפתיחת סיפורים עתיקים ("פעם היה, פעם לא היה").

החזרה המתמשכת של הפועל היה ("היה") מחזקת את תחושת הנצחיות של הזמן, ומעניקה לשיר אופי הרהורי וקיומי. החזרה מבססת את רעיון "הקיום" כמשתנה תמידי – היה, אולי לא היה, ואולי יהיה.

לילה ארוך

לילה ארוך לילה ארוך

תפלה עמומה ללא הד

דברים משנים אלה מול אלה פנים אל פנים

כמו כפאם איזה שד

מי שם יורד לחיינו

בחדרי חדרינו אנו חשים

כי בולשים אחרינו בולשים

בולשים ואפלו

מבעד לקתלים

מיני צללים שולחים בנו

עינים רעות

מבעד לקתלים

השיר "לילה ארוך" מהווה דוגמה המשקפת את מצבו של האדם לנוכח הפחד, הבדידות והחיפוש אחר ביטחון בעולם מסתורי ובלתי יציב. המשורר משתמש במגוון של אמצעים אמנותיים התורמים לבניית

הטקסט, ובראשם המטאפורה (מטאפורה) ו-החזרה (חזרה). שילובם של אמצעים אלה יוצר מרקם לשוני מתוח המשקף את החרדה הפנימית של הדובר השירי. וכך, על אף קיצורו של השיר, הוא מבטא בעומק את מצוקתו של האדם המודרני הנע בין שתיקה לפחד, בין הרצון להינצל לחוסר האונים מול הבלתי נודע.

– החזרה

בקטעים כגון:

• “בולשים, בולשים, בולשים”

• “מבעד לכתלים”

השימוש בחזרה בראש השורה מעניק לשיר קצב מחזורי המדגיש את תחושת החרדה המתמשכת. החזרה אינה רק אמצעי צורני, אלא גם כלי לביטוי המצב הנפשי של הדובר – היא יוצרת תחושת מעגליות, חוסר מוצא וחזרה אובססיבית על הפחד, המשקפת את הלחץ הפנימי ואת תחושת הרדיפה השוררת בשיר.

- דימוי

בשורה “כמו כפעם”, המשורר משתמש בדימוי ככלי ספרותי שמקשר בין ההווה לעבר. הדימוי אינו מוגבל להשוואה שטחית בלבד, אלא מעמיק את תחושת המחזוריות של האירועים בזמן, כאילו הסכנה או הסבל חוזרים ומתגלים בצורה כמעט צפויה. דרך הקשר זה בין ההווה לעבר, הקורא מסוגל להרגיש את ההמשכיות ההיסטורית ולהבין שחוויות אנושיות מסוימות חוזרות על עצמן לאורך הזמן.

מטאפורה

בביטוי “לילה ארוך”, המונח אינו מתייחס רק לאורך הלילה בפועל, אלא מייצג מטאפורה למצב נפשי כגון פחד, חרדה או סבל פנימי. כאן, המשורר משתמש בכלי מדידת אורך הזמן כמשל כדי להביע את הכובד הנפשי והאי-סדר הפנימי, והלילה הופך לסמל של החושך הפנימי והבדידות הרוחנית.

- שאלה רטורית

הביטוי “מי שם יורד לחיינו” נחשב לשאלה רטורית. שאלה זו אינה נשאלת במטרה לקבל תשובה ממשית, אלא כדי לבטא תדהמה, מחאה או פחד בחיי הדובר. היא משמשת להדגשת הרעיון יותר מאשר לשם בירורו, והשאלה הרטורית נועדה לעורר מחשבה ורגש ולא לקבל תשובה.

-המטונימיה

“תפילה עמוקה” – כינוי לתקווה פנימית או לתפילה שקטה הנובעת מן הלב. המשורר אינו מביע ישירות את מבוקשו או את צרכיו, אלא מבטא אותם באמצעות תפילה “עמוקה”, כלומר רגשות נסתרים וגעגוע רוחני.

"עיניים רעות" – כינוי למבטים של עוינות או שנאה שהמשורר או קהילתו חווים. אין הכוונה לעיניים ממשיות, אלא לאנשים המסמלים רוע או קנאה.

3- אנדה פינקרפלד עמיר (1981–1902)

נולדה ברז'שוב שבגליציה המערבית למשפחה יהודית מתבוללת. החלה לכתוב שירים בפולנית כבר בילדותה. בעקבות חוויות אנטישמיות הצטרפה ל"השומר הצעיר" ועלתה לארץ ישראל ב-1920. לאחר שחלתה חזרה לפולין, השלימה את לימודיה באוניברסיטה ופרסמה ספר שירים ראשון בפולנית. ב-1924 עלתה שוב לארץ עם בעלה, האגרונום אריה עמיר. בעידוד אורי צבי גרינברג החלה לכתוב בעברית, ושירה הראשון בעברית פורסם בעיתון דבר (1928). ספרה הראשון בעברית היה ימים דובבים (1929). בהמשך פרסמה יותר מעשרה ספרי שירה וכעשרים ספרי ילדים שהפכו לקלאסיים. בשיריה הראשונים עסקה בנושאים של נשיות, אהבה ואימהות, תוך אמביוולנטיות בין חופש אישי לתלות רגשית. היא כתבה גם שירים על דמויות נשים מקראיות ונתנה להן קול נשי עצמאי. לצד שירתה האישית עסקה גם בנושאים לאומיים – ההעפלה, הקמת המדינה ומלחמת העצמאות. שפתה הייתה פשוטה ובהירה, ללא חריזה קבועה, והשפעת רחל ודוד פוגל ניכרה ביצירתה. בשנותיה המאוחרות כתבה על הזקנה והבדידות (תהיות, ובכל זאת). זכתה בפרסים חשובים, בהם פרס ביאליק, פרס רופין ופרס ישראל.

<http://www.gendersite.org.il/wp-content/uploads/2012/09/ANDA-PINKERFELD-AMIR.doc>

להלן שיריו (היא) של המשורר אנדה עמיר עם ניתוח לאמצעים הרטוריים המשמשים בהם בשיר.

היא

אֶשְׁאַל פִּיהָ שֶׁל זֶה, - היא אֶף היא הַיּוֹדֵעַת אֲשֶׁר לֹא יוֹדֵעַ, אֶף היא הַשּׁוֹמֵעַת היא

אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע; היא הַרוֹאֶה עַד תָּם, אֵין סוֹד, אֵין מִסְנָה.

לְפָנֶיהָ גְלוּיִים אֱלֹהֶיהָ, שְׁטַנְיָהּ.

מַחֲרִיקָה כִּי נוֹלָדוּ,

אֲחֵרִים לָהּ אֵין.

היא חוֹמְדָה וְחוֹשֶׁקֶת, וְנוֹטְלָה חֲשׂוֹקֶיהָ,

מִבְּלִתָּם בְּלִי פֶלֶט.

היא בּוֹגְדָה, היא סוֹטָה,

לֹא-בּוֹד, לֹא-סוֹטָה, כְּמַצְנֵת חֲסִיִּים, כְּהַכְרִחַת חֲסִיִּים, מְשִׁיכָתָם, סַחֲיִפְתָּם בְּאֵמַת זְרִימָתָם.

היא נוֹקְמָה בְּלֹא רֶסֶן, היא רוֹצֶחֶת בְּלִי רַתֵּעַ,

מְכַנְיָה מְשַׁנְאֶיהָ.

מְסַגֶּדָה מְנַצְחֶיהָ.

יתחננו, יתבוששו,

ולא יסלחו.

היא רומסה פגריהם, בלא ניד עפעפים.

אשאל פיה של זו,

כי היא היון יודעת,

היא נביאתי; תגלה לי שפוני,

תגלה בלי רח רחם,

תגלה בלי חס הסמק,

בלא כס של שופט,

נבכי כל האמת, אמת.

היא אף היא היודעת, אין זולתה.

והיא זו אני.

המטפורה

המטפורה באה לידי ביטוי בטקסט העברי באמצעות בניית דימויים סמליים המבטאים את פילוסופיית הקיום והחיים. כך למשל, באמירה:

“מתיקה פי נולדו” – “מן חיקה נולדו”,

נמצאת מטפורה לחיים המתוארים כרחם קוסמי, כאשר המשמעות המופשטת של הקיום מוחלפת בתמונה מוחשית ומוכרת – החיק או הרחם.

אין הכוונה כאן לאישה מסוימת, אלא לישות הכוללת של הקיום, היולדת את הטוב ואת הרע, את האלים ואת השדים (אלהיה ושטניה).

מנקודת מבט זו, החיים נעשים לאם קוסמית היולדת את כל הנמצא, והלידה משמשת כאן סמל לבריאה ולחידוש המתמיד.

דימוי זה מעמיק במטפורה נוספת:

“משיתכם, סחיפתם באמת זרימתם”,

שבה נמשלים החיים לזרם מים שוטף הסוחף עמו כל דבר בדרכו. הדימוי המימי הזה מבטא את הגבריות (הכפייה) של הקיום האנושי ואת חוסר היכולת לעמוד מול כוח הטבע. החיים כאן אינם פעולה רצונית, אלא תנועה הכרחית הסוחפת את האדם עם זרמיה. ובדברי המשורר:

“תגלה בלי הסמק” – “תחשוף בלי סומק”, ניכרת מטפורה כפולה המשלבת בין החושי למטפורי. הפועל “תגלה” אינו

מתייחס לגילוי מוחשי, אלא לחשיפת האמת הפנימית או המהות האנושית.

ואילו הביטוי “בלי הסמק” משמש מטפורה להעדר הבושה או הצניעות מול אמת זו.

כך נוצר מיזוג בין החוויה הגופנית לחוויה הנפשית (הבושה), המדגיש את הרעיון כי החיים חושפים את האמת כפי שהיא – ללא זיוף או ייפוי.

לאחר מכן עובר המשורר לאמירה: “אשאל פיה של זו” – “אשאל את פיה”, וכאן מופיעה המטפורה משמש סמל לידיעה, כאילו המשורר פונה אל החיים כאל ישות בעלת יכולת דיבור וגילוי.

המעבר מן הפעולה הגופנית אל הפעולה השכלית מבטא תנועה רטורית מן התחום החומרי אל התחום הרוחני.

הביטוי "היא נביאתי" נחשב לאחת המטפורות המרשימות ביותר בטקסט, שכן המשורר מעניק "היא" מעמד של נביאה או כוהנת החושפת את הנסתר.

במקום להיות סמל גופני לחיים, הופכת "היא" כאן לסמל, המייצג את מקור האמת המוחלטת ואת ההתגלות הפנימית של הקיום.

השיר "היא" מכיל בבירור שימוש נרחב באמצעי הבלשוני של ניגוד אחת הצורות המרכזיות בבלשנות הפואטית של העברית המודרנית.

הניגוד מופיע בביטוי:

"היא אך היא היודעת אשר לא יודע"

כאן הניגוד הוא בין "היודעת" (היודעת) ובין "לא יודע" (מה שלא יודע).

הניגוד הזה מדגיש את יכולתה של "היא" לתפוס את הבלתי־נודע, כלומר – לעבור את גבולות ההכרה האנושית. וכן בביטוי:

"היא השומעת אשר לא יישמע"

הניגוד כאן הוא בין השמיעה ובין הבלתי־נשמע.

מבחינה רטורית, הדבר מעמיק את הרושם כי "היא" יש חושים על־אנושיים – היא שומעת את הבלתי־נאמר ומבינה את שמעבר לקול.

בפסוק:

"לפניה גלויים אלוהיה, שטניה"

זהו אחד ממופעי הניגוד החזקים ביותר בשיר.

החיבור בין "אלוהיה" ובין "שטניה" יוצר אחדות דואלית המייצגת את כלל כוחות הקיום. השימוש בניגוד מדגיש את שלמותה של "היא" – היא יודעת את האור ואת החושך גם יחד.

בנוסף, הניגוד מופיע בביטוי:

"היא אך היא היודעת ... והיא זו אני"

כאן הניגוד בין כינויי הגוף "היא" ו-"אני" מתמוסס בסוף.

מבחינה רטורית, זה יוצר תחושת אחדות בין הדובר ובין נושאה – בין האדם והאמת, או בין המשורר והמהות הנשית־קוסמית.

. חזרה

היא אך היא היודעת

היא השומעת ...

היא הרוֹאָה ...

• החזרה על המילה "היא" בתחילת כל שורה מעניקה לשיר קצב מקודש, כמעט כמו תפילה או קריאה דתית.

היא מחזקת את נוכחות הישות הנשית כציר המרכזי של היקום, וכל התכונות מיוחסות לה בלבד.

ובאמירה "תְּגַלֶּה לי שְׁפוֹנֵי, תְּגַלֶּה בְּלי רַחֵם" ניכרת חזרה על הפועל "תְּגַלֶּה" ככלי להדגשת פעולת הגילוי המתמדת, ועם תוספת הביטוי "בְּלי רַחֵם" המעניקה לגילוי אופי כואב ואכזרי.

הדואליות הזו בין הגילוי לרחמים – מהווה ניגוד רטורי (ניגוד) המדגיש את הסתירה המהותית שבקשר בין האדם לאמת: הידיעה, על אף היותה נחשקת, גורמת כאב בעת התגלותה.

השאלה הרטורית המרכזית בראשית השיר:

“אשאל פיה של זו”

ביטוי זה איננו שאלה ממשית, אלא שאלה רטורית מרומזת. המשורר פותח את השיר בפועל “אשאל”, אך איננו מצפה לתשובה מן “היא”, משום ש”היא” מייצגת את האמת המוחלטת.

• השאלה מבטאת מצב של התבוננות ובקשת דעת — רצון האדם להבין את אשר מעבר ליכולתו. דוגמאות מן השיר:

1. “היא אך היא היודעת” – “רק היא היודעת”

הטרדף ניכר בין אך היא ל-רק היא, ושתיהן מביעות את הרעיון “רק היא”.

2. “חומדה וחושקת” – “חומדת וחושקת”

המילים חומדה ו-חושקת קרובות במשמעון (תשוקה, חשק).

- הקבלה

בשיר מופיע גם הקבלה ברורה, כשהמשורר מצרף מילים מקבלות כדי לבטא את הכלליות והשלמות של הדמות הנשית “היא”:

1. “אלוהיה, שטניה”

אלוהיה מול שטניה

זהו הקבלה משמעותי בין הטוב לרע.

אבל בהקשר השירי הקבלה אינו מוצג כהתנגדות עוינת, אלא כאחדות למהות אחת שלמה.

המסקנות

- 1- כלי רטוריקה הם כלי לשוני חשובים בבניית השיר ובעיצוב הדימוי הפואטי.
- 2- הרטוריקה מהווה כלי אמנותי המחבר בין הממד האסתטי לממד הסמנטי, ותורמת לעיצוב זהותו של הטקסט. הריטוריקה איננה מסתפקת באוצר המילים בלבד, אלא חוצה אותו אל המשמעויות, הדימויים והמטפורות שהופכים את הטקסט למשכנע ובעל השפעה רבה יותר.
- 3- מחקר זה הראה כי הבנת אמצעים רטוריים מסייעת לקורא להשיג קריאה מעמיקה יותר של הטקסט ולפרש קונטציות ומשמעויות נסתרות. השירה העברית המודרנית משתמשת באמצעים רטוריים באופן מודע ואינטנסיבי על מנת לשפר את המבנה הרגשי והאסתטי של הטקסט.
- 4- הרטוריקה כאמנות המשלבת בין המהות (המשמעות) לבין הצורה האסתטית (הניסוח הרטורי), מה שמעניק לטקסט עוצמה ביטויית ועומק השפעה.
- 5- משוררים בני זמננו פנו לרטוריקה בעלת ממד פסיכולוגי סמלי יותר מאשר לרטוריקה מסורתית בעלת אופי מילולי.
- 6- מגוון האמצעים הרטוריים המשמשים בשירים, ואמצעים רטוריים מסוימים עשויים להיראות כשולטים על אחרים, כגון מטאפורה, חזרה ודימוי.

ביבליוגרפיה

העברית

1. אלון, עמנואל, ליאורה גרילק, גילה שילה. (2006). הטקסט הכתוב בעברת בת-ימינו מאפיינים מבניים, תחביריים ולקסיקליים. ישראל. מכו מופ"ת.
2. בן דוד, רחל. (2018). מיקודית בספרות. מרכז רחל בן-דוד להצלחה בלימודים.
3. דינגוט, נילי, רינה בן-שחר. (1990). סגנון הסיפור, הלשון, הסגנון, ולשון הספרות. יחידה 9-10. ישראל. האוניברסיטה הפתוחה.
4. זנדבנק, שמעון. (2002). מזשיר. ישראל. כתר.

5. יואב בן-דב, אילנה שמיר וזהבה כנען (2004). אביב חדש: האנציקלופדיה הישראלית לנוער. הוצאת אנציקלופדיה אביב בע"מ 223.
6. ליפקין, שרה. (2006). עברית, הבנה, הבעה ולשון, כרך 1. תל אביב. מטח.
7. שולמית אליצור. (2004). שירת החול העברית בספרד המוסלמית, כרך 3. ישראל. האונברסיטה הפתוחה.
8. אריסטו. (2002). רטוריקה. ספר ראשון. תרגום של גבריאל צורן. הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר.

הערבית

1. خلف, عمار احمد. (2022). البلاغة والبيان للغة العبرية في ضوء البلاغة العربية مع نماذج من الشعر العبري في العصر الوسيط "دراسة تكاملية". حوليات اداب عين شمس المجلد 50-العدد 9. مصر.
2. الشاذلي, جمال عبدالسميع, نجلاء رافت سالم. (2004). الشعر العبري الحديث مراحل وقضايا. منتدى سور الازبكية. القاهرة.
3. عبدالستار, زهور نجدت, رحيم راضي عبد. (2022). النكتة والكاركاتير باللغة العبرية (دراسة لغوية). مجلة كلية الاداب-مجلد (3) عدد 142. العراق.
4. عبدالفتاح, نازك ابراهيم. (1983). الشعر العبري الحديث. الدار الجامعية. بيروت.
5. محمد, جاسم خالد. (2021). اتجاهات وخصائص الشعر العبري الحديث ومدى تأثيره بالقديم. مجلة الاداب العدد 138. العراق.
6. جاسم, سجي ثائر, زينة اباد قاسم. (2023). الرتورיקה במאמרים הצבאיים של רון בן ישי (המבנה והתפקיד). حوليات اداب عين شمس-مجلد 51. مصر.

האנגלית

1. Aggarwal, kanika, Amit Ganguli. (2022). Introduction To English Prose. SBPD.
2. Aristotle. (2002). Rhetorica [Hebrew translation by Gabriele Tzoran]. Tel Aviv: Sifriat Poalim.

המקורות האלקטרוניים

1. <https://benyehuda.org/lexicon/01397.php> .
  2. <https://www.habama.co.il/Pages/ArtPerson.aspx?PeopleID=1456> .
- <http://www.gendersite.org.il/wp-content/uploads/2012/09/ANDA-PINKERFELD-AMIR.doc>